

Kungl. Vetenskapsakademien har till uppgift att främja vetenskaperna och stärka deras inflytande i samhället.
The Royal Swedish Academy of Sciences has as its aim to promote the sciences and strengthen their influence in society.

Debatt: Säg nej till begränsning av akademiska friheten

Forskare måste även i fortsättningen få välja på vilket sätt deras resultat ska publiceras. Detta är hotat i ett nytt initiativ på EU-nivå. Vetenskapsrådet och andra finansiärer bör upprätthålla sin integritet och fortsätta stå på forskarnas sida, skriver Hans Ellegren, ordförande i Kungl. Vetenskapsakademiens kommitté för forskningspolitiska frågor.

Vetenskap är resultatet av de kreativa processer där människor formar nya idéer och tankar. Drivkraften ligger i vår inneboende nyfikenhet och vilja att söka ny kunskap. Denna drivkraft, och det förutsättningslösa kunskapssökandet, är så viktigt att det är reglerat i lag. För forskningen skall enligt Högskolelagen, 1 kap. 6§ gälla att problem får fritt väljas, metoder får fritt utvecklas och resultat får fritt publiceras. Vi brukar kalla detta för den akademiska friheten. Men det skulle också kunna beskrivas som ett fundament för ett demokratiskt samhälle.

Det skulle kunna vara så att nog så angelägna och legitima intressen hamnar på kollisionsskurs med forskarnas lagstadgade rättigheter. Så är fallet just nu när strävan att göra forskningsresultat allmänt tillgängliga äventyrar forskares frihet att välja på vilket sätt resultaten ska publiceras. Open Access (OA)-publicering, det vill säga kostnadsfri tillgång till publicerade resultat, bör i grunden betraktas som av godo och har också snabbt slagit igenom inom flera vetenskapsområden. Det finns en hälsosam mix av tidskrifter som på olika sätt medger OA-publicering. Det finns nätplattformar där forskningsrapporter på olika sätt kan göras tillgängliga. Men med det så kallade "plan S-förslaget" tar nu forskningsbyråkraterna OA-konceptet för långt och för snabbt. De vill reglera den lagstadgade rätten att fritt publicera sig. De sätter onödiga käppar i hjulet för forskarna, inte minst för yngre forskare i karriären.

Organisationen Science Europe, en paraplyorganisation för europeiska forskningsfinansiärer knuten till EU, presenterade nyligen ett initiativ de kallar cOAlition S. Den övergripande principen är [översatt] "Från och med 2020 måste vetenskapliga publikationer som härrör från forskning finansierad av statliga anslag förmedlade via deltagande nationella och europeiska forskningsråd och finansiärer publiceras i Open Access-kompatibla tidskrifter eller plattformar".

Det kan låta bra och lovvärt men i de finstilta undertexterna gömmer sig farorna. Finansiärerna ska bestämma vilka tidskrifter som "gills", alltså vilka som ska räknas som "Open Access-kompatibla" och där forskarna får publicera sig. Man anger specifikt att så kallade hybrid-tidskrifter inte gills. Där får inte forskning som finansiärerna stöder spridas. Finansiärerna ska övervaka hur forskarna följer reglerna och vidta sanktioner om reglerna inte efterföljs. I Sverige har forskningsråden Formas, Forte och stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond skrivit under avtalet. Vetenskapsrådet har inte gjort det än.

Ett initiativ som detta kan vara ett sätt att sätta press på en osund publiceringsmarknad där kommersiella aktörer sannolikt gör stora vinster på forskarnas vilja, och samhällets intresse av,

att forskningsresultat publiceras. Det är ett problemområde i sig, vilket inte minst illustreras av att det svenska avtalet med det stora förlaget Elsevier sades upp tidigare i år. Vi behöver sträva efter ett förändrat system som kombinerar tillgänglighet med akademisk frihet, och där kostnaderna hålls nere. Men den inslagna vägen mot att ändra publiceringskulturen genom plan S går ut över enskilda forskare, drabbar vissa områden särskilt hårt och hotar att drabba forskningens kvalitet.

Plan S skulle omöjliggöra för svenska forskare att publicera sig i alla de tidskrifter som ges ut av respekterade ämnesorganisationer, som utan vinstintresse är beroende av prenumurationsavgifter för att kunna upprätthålla en hög kvalitet i sin verksamhet. Svenska forskare skulle heller inte få publicera sig i några av de mest högkvalitativa tidskrifterna som ges ut av vetenskapsakademier runt om i världen. Likaså skulle svenska rådsstödda svenska forskarna från och med den 1 januari 2020 inte få publicera sig i viktiga tidskrifter som till exempel Nature, Science, Cell och Lancet.

Plan S förefaller inte som ett kvalitetsdrivande initiativ. Vi har redan sett avarter på OA-marknaden i form av rovdjurstidskrifter med bristande kvalitetsgranskning och dolda vinster. Planen riskerar att hota det omsorgsfulla granskningsarbete som görs av tidskrifter som idag har valt att stanna vid en hybridmodell, inte minst sådana som ges ut av lärda sällskap. För forskningens kvalitet och trovärdighet är detta särskilt viktigt i en tid där tveksamma uppgifter cirkulerar. Plan S stöper alla tidskrifter i samma form och den försvårar, om inte omöjliggör, för svenska forskare att samarbeta med internationella forskare verksamma i länder som inte tillämpar detta påhitt.

För att illustrera hur tokigt det kan bli när forskningskulturen byråkratiseras så är det värt att göra alla uppmärksamma på ett förslag som florerat, till exempel i Kungliga Bibliotekets Open Access-utredningar, att endast publikationer i godkända tidskrifter skulle få komma i beaktande när forskares meriter ska värderas. Vad skulle nästa steg då kunna bli i den statliga regleringen av hur forskning får bedrivas?

Vi vill med dessa ord uppmana Vetenskapsrådet och andra finansiärer som än så länge besinnat sig att hålla uppe sin integritet och fortsätta stå på forskarnas sida. Vi vill också uppmana Formas, Forte och Riksbankens Jubileumsfond att ompröva sina ställningstaganden. Gärna Open Access med all den hälsosamma diversitet detta kan vara förknippat med. Men inte förhastade ställningstaganden kring synbart politiskt korrekta men i grunden demokratiskt tveksamma initiativ.

Hans Ellegren

Ordförande i Kungl. Vetenskapsakademiens kommitté för forskningspolitiska frågor

Artikeln publicerades på Svenska Dagbladets webbplats 2018-11-22